

فرش یزد

نمونه موردی فرشهای یزد کاخ موزه سبز

تهیه و تنظیم : نوشین تدین طهماسبی

کارشناس ارشد موزه سبز

چکیده :

فرش های دستباف یزد یکی از برترین فرش های موجود در دنیا است که باکیفیت بی نظیری ساخته و پرداخته می شود.

یزد در حاشیه جنوبی دشت کویر واقع شده و کوه های متعددی اطراف آنرا فرا گرفته اند. آب و هوای آن خشک و باران سالیانه اش اندک است. شاید یکی از علل رواج قالیبافی در آن منطقه ، شرایط ناب آب و هوایی باشد. از قدیم الایام مردم ساکن در آن ناحیه ، علاقمندی خود را به صنایع دستی و بویژه قالیبافی نشان داده اند.

در قالی یزد که عموماً " با دار عمودی و گره نامتقارن پارسی و دو پوده ساخت می گردد تار از پنبه و پود نیز از پنبه یا پشم است.

کلمات کلیدی: فرش یزد - صنایع دستی - قالیبافی - کاخ موزه سبز

مقدمه:

پژوهش حاضر در زمینه بررسی و مطالعه متنوع ترین طرح قالی های واگیره ای به جا مانده در یزد به ویژه در مجموعه های خصوصی است که از دوران قاجار در این منطقه بافته شده اند که با استفاده از روش تحقیق توصیفی و با استناد به منابع کتابخانه ای و با تکیه بر مصاحبه های میدانی و مشاهده قالی های باقیمانده و تهیه تصویر از آن ها به بررسی و معرفی مهم ترین و پررونق ترین قالی های دارای طرح های واگیره ای این دوران می پردازد.

از دوران قاجار، طرح های واگیره ای مانند «گل و ماهی (هراتی)»، «سردار جنگی»، «امیر جنگی»، «احمد محمدآبادی»، «خونچه» در یزد از رواج و محبوبیت بیشتری در بین بافندگان و خریداران یزدی برخوردار شدند. از آنجا که طرح برخی از این قالی ها ، مانند سردار جنگی و امیر جنگی همیشه دارای یک طرح ، نقش یا رنگ ثابت نبوده اند ، به همین سبب انواع قالی هایی که به این نام ها در یزد بافته شده اند نیز معرفی می شوند.

مقاله حاضر می کوشد ضمن شناخت سیر تحول قالیبافی و ساختار فنی بافت آن در استان و بررسی رایج ترین قالی ها با طرح واگیره ای ، به تنوعات ، ویژگی های طرح و رنگ ، تفاوت ها و نقاط مشترک و تأثیر و تأثر این قالی ها از سبک های مناطق دیگر بپردازد و سپس ارتباط و دسته بندی نقوش و رنگ های به کار گرفته شده در قالی ها را تا حد امکان مورد شناسایی قرار دهد.

این بررسی ها نشان می دهد که ضمن تأیید بومی بودن نام طرح و نوع نقوش و هم نشینی آن ها در قالی ها ، هنرمندان یزدی در ارایه طرح ، نقش و رنگ قالی های دستباف خود ، از همه هنرهای سنتی و بومی یزد بهره برده اند و به طور کلی ساختار هر کدام از قالی ها به گونه ای با

نمادهای هنری، تاریخی، فرهنگی و اعتقادات مذهبی مردمان این خطه کویری، ارتباط مستقیم دارد.

شهر یزد:

در مسیر کرمان به اصفهان شهر کهن یزد واقع شده که آخرین شهر مقدس پیروان آیین زرتشتی در ایران است که امروزه هم میزبان اجتماع کوچکی از روحانیون زرتشتی، موبدان است و یک آتشکده قدیمی و زیبا در آن وجود دارد. یزد هم مانند کرمان در گذشته به خاطر تولید شال و پارچه معروف بوده است. مارکوپولو در شرح سفرهای خود یزد را این گونه توصیف کرده است: «یزد یک شهر ایرانی بسیار زیبا و بزرگ است و کالاهای مهمی در آن داد و ستد می‌شود. در این شهر، دست بافته‌هایی با استفاده از طلا و ابریشم می‌بافند که آنان را «یزدی» می‌نامند و به شهرهای زیادی فرستاده می‌شود».

تاریخ یزد:

یزد، که در گذشته یزد گفته می‌شد، شهری باستانی است که مامن پیروان آیین زرتشت به شمار می‌رود. یزد در شرق اصفهان در کنار دشت لوت قرار دارد. قالیبافان شهر یزد و حومه‌ی آن فرش‌هایی شبیه به فرش کرمان را می‌بافند. جاکوبسون در «فرش شرقی یزد» می‌نویسد که اکثر تاجران فرش، تصویر فرش یزد را با فرش کرمان اشتباه می‌گرفتند. در هر حال عبارت بافته شده در یزد به معنای ساخت ایران است. فرش یزد معمولاً سبکی شبیه به فرش کرمان دارد، اما زمانی که کرمان کیفیت فرش‌های خود را پایین آورد تا کالای ارزان‌تری تولید کند، یزد همچنان به روال سابق ادامه داد. اگرچه فرش یزد تعداد گره‌های کمتری دارد، اما کیفیت کلی آن بسیار بالاتر از فرش کرمان است. سر ژان شاردن در کتاب سفرنامه ایران می‌نویسد: «بافت مخملی زرینی که در ایران بافته می‌شود، بسیار دلفریب است. غناء و پختگی رنگ و نرمی بافت فرش ایران اعجاب‌برانگیز است، فرش ایران ویژگی‌های تحسین‌برانگیزی دارد که تا ابد جاودانه‌اند. درجایی که زر و سیم پس از مدتی درخشندگی و براقیت خود را از دست می‌دهد، این دستبافت‌های زیبا همچنان رنگ و درخشندگی خود را حفظ می‌کنند. نقره در گذر زمان، پس از بیست یا سی سال کدر می‌شود، اما طرح و نقشه فرش جاودانه است و هیچ‌گاه از رونق نمی‌افتد. بهترین دارهای قالیبافی در یزد، کاشان و اصفهان برپا می‌شود و قالی‌های دستبافت کرمان و سیستان بی‌نظیر هستند. فرش‌های ایران را در بازار اروپا به نام فرش ترک می‌شناسند، چون ترک‌ها فرش‌های خریداری شده از ایرانیان را وارد اروپا می‌کنند. ایرانیان روش جالبی برای شناسایی فرش مرغوب و ارزش‌گذاری آن دارند، آنان انگشت شست خود را روی لبه فرش می‌گذارند و تعداد رشته‌های نخ را در ناحیه‌ای به پهنای انگشت می‌شمارند، هرچه تعداد نخ‌ها بیشتر باشد، فرش باارزش‌تر است. حداکثر ۱۴ یا ۱۵ رشته نخ در یک اینچ وجود دارد.»

نگاهی به تاریخچه قالی بافی استان یزد:

تاریخچه مشخص و مستندی در مورد قدمت قالیبافی در یزد و شهرستانهای تابعه این استان در دست نیست و باکمال تأسف از نمونه های بدیع و ارزنده قدیمی فرش یزد نیز تعداد انگشت شماری را

می توان در برخی مجموعه های شخصی مشاهده کرد . کسانیکه در زمینه دادو ستد فرش فعالیت دارند تنها به یاد آوری اسامی تعداد اندکی از هنرمندان و تولید کنندگان گذشته این خطه بسنده میکنند .

بیش از هر شخصی ، نامی بر سر زبانها باقی مانده که سردار جنگی خوانده میشود شاید طراح آن فرشها بوده و یا مدیریت و سرمایه گذاری در تولید را به عهده داشته و یا هر سه را آنچه که مسلم و حائز اهمیت بسیار است دارای سبک بودن و شناسنامه داشتن قالی های سردار جنگی است که ثابت می کند قالی یزدی اصیل مرغوب ، خیالی نیست و واقعیت داشته است و اگر چه به دلیل نزدیکی یزد به کرمان و وجود تقاضای بسیار برای فرشهای کرمانی در اوائل قرن بیستم میلادی و شاید ارزان تر بودن اجرت در این منطقه نقشه های کرمان را به وفور در یک دوره زمانی خاص وارد یزد کرده اند وجود قالی های سردار جنگی و بعضی بافندگان و تولید کنندگان گمنامی که آثار برگزیده نادر و بدیع غیر کرمانی خلق کرده اند حکایت از سابقه تاریخی طویل المدت قالیبافی در یزد مینماید . سیسیل ادواردز در کتاب قالی ایران از قول Gouveia که در سال ۱۶۰۳ میلادی مطابق با ۱۰۲۲ هجری قمری از یزد بازدید کرده نقل می کند که در آشور ، ۱۴ فرسنگی یزد قالی بسیار زیبا و گرانبهائی گسترده بودند و او اضافه میکند بهترین فرش دنیا در یزد بافته میشود . سابقه طولانی بافندگی زیلو در میبد و پارچه های نخی و ابریشمی نفیس در یزد و ادامه آنها تاکنون صحت اخبار راجع به قالیبافی را قوت می بخشد . شباهت و نزدیکی بین نگاره های فرش در دو نقطه مختلف در ایران عجیب نیست و سابقه داشته است ، به عبارت دیگر مشابهت فرهنگی بین اقوام و ملل گوناگون میتوانسته موجبات این امر را فراهم آورد و در باره یزد و کرمان نیز چنین است اما آنچه که مسلم است نظر به وجود شخصیت واصلتی که در هر دو وجود داشته تمیز آنها از یکدیگر برای اهل فن کاری آسان بوده است ، مضافاً به اینکه از نظر شگرد بافت و نوع پشم هم کاملاً قابل تشخیص بوده که کدامین کرمان و کدامیک یزد بوده اند . پشم فوق العاده نرم خام یزد و خامه در هم تابیده و مرتجع کرمان چیزی نیست که یک کارشناس واقعی از تشخیص آن ناتوان باشد ، اگر چه متأسفانه در این روزگار به برکت پشم ماشین ریس وارداتی و التقاط حاصل از نا آگاهی های نهادهای گوناگونی که در دو دهه اخیر در یکنواخت کردن واز بین بردن شیوه های متنوع بافت و سبک نقشه ها ، گاهی تشخیص قالی کرمان از قشقائی هم امکان پذیر نمیباشد بامراجعه به خاطرات ادواردز در کتاب قالی ایران در می یابیم که حدود شصت سال پیش هم تجارت و بازار و تقاضا برای قالی کرمان عامل رویکرد یزدیان به نقشه های کرمان گردید و تداوم این روند به تدریج قالی اصیل این منطقه را به عدم رهنمون کرد ..

فرش آنتیک دستباف یزد:

دنیای فرش‌های شرقی و ایرانی دستباف، دنیایی بی‌کران است. بیش از چندین قرن است که کشورهای شرقی از ترکیه تا چین سبک و روش منحصر به فرد خود را برای بافت فرش و قالی تثبیت کرده‌اند. در واقع قالیبافی در بعضی کشورها چنان رویه‌ی سنتی و فرهنگی مهمی است که شهرها و ناحیه‌های مختلف سبک خاص خود را برای فرشبافی در هر یک از این کشورها ابداع کرده‌اند. ایران نمونه‌ای شاخص از کشورهایی است که قالیبافی در آنها رواجی دیرینه دارد و فرش‌های دستباف نفیسی را به دنیا عرضه کرده است. از آغاز سال‌های بیست و سی، بازرگانان کرمانی به تولید قالی‌های یزدی برای عرضه در بازار اروپا و آمریکا همت گماشتند. نمونه‌های قدیمی‌تر، آراسته به طرح‌های هراتی بود و شاید آخرین مرحله تکامل در تولید را نشان دهد. روی قالی‌های یزدی طرح لچک و ترنج و اغلب یک زمینه یکنواخت و حاشیه‌های آزاد و گاهی طرح‌ها تقلیدی از قالی‌های کاشان به چشم می‌خورد. چله مشابه قالی‌های کرمان و جنس تار از نخ پنبه و پود به صورت سه لاست و گره از نوع نامتقارن. بافت چندان ظریف نیست و بلندی پرزها تفاوت ظاهری با قالی‌های قدیمی یزدی را بوجود آورده است. در دهه‌های اخیر استفاده از طرح‌های تبریز و کاشان رواج زیادی در استان یزد به ویژه شهر اردکان داشته که البته در تقلید از طرح‌های تبریز تفاوت مشهودی با نمونه اصل تبریز وجود دارد.

خصوصیات فرش دستباف یزد:

طرح: طرح معمول فرش یزد، ترنجی است که در میان فرش قرار می‌گیرد. البته به ندرت نیز فرش‌های یزدی با ترنج‌های کوچک پخش شده در سراسر فرش یافت می‌شود.

کیفیت: فرش و قالی دستباف یزد کیفیت بسیار بالایی دارد و بسیار بادوام است، به همین دلیل برای پهن کردن در ناحیه‌های پرتردد ایده‌آل است.

اندازه و شکل: فرش یزد در اندازه‌های مختلف بافته می‌شود، البته اکثر فرش‌های دستباف یزدی اندازه متوسط (۴ × ۶ یا ۸ × ۱۰ پا) دارند. فرش یزدی بزرگ و نفیس (۱۰ × ۱۸ پا)، به جز چند فرش آنتیک و قدیمی بسیار کمیاب است.

رنگ: زمینه قرمز پررنگ و حاشیه‌ی قهوه‌ای ترکیب رنگ اصلی فرش‌های یزدی است. البته بسیاری از قالیبافان یزدی رنگ صورتی را برای زمینه انتزاعی انتخاب می‌کنند. خاکی و سبز کم‌رنگ نیز در فرش‌های جدیدتر دیده می‌شود. آبی رنگی است که به ندرت در فرش و قالی دستباف یزد به چشم می‌خورد.

بافت: فرش یزد معمولاً ضخیم است.

چله: تار فرش یزد عموماً پنبه‌ای و پود آن پنبه‌ای یا پشمی است.

قیمت: فرش یزد دستباف فرشی زیبا و ظریف است. فرش‌های زیبا و اصیل یزد با قیمت‌های متفاوتی فروخته می‌شوند. به خاطر داشته باشید که هرچه KPSI (تعداد گره‌ها در واحد سطح) بیشتر باشد، فرش گران‌تر است.

ساختار فرش یزد:

در قالی یزد که عموماً با دار عمودی و گره نامتقارن فارسی و دو پوده تولید می‌گردد تار از پنبه و پود نیز از پنبه یا پشم است

پرز: کیفیت پشم که عموماً از بازار اصفهان و تهران فراهم می‌گردد متفاوت است و معمولاً نیمه بلند چیده می‌شود. برخی قالیهای پرز نخی مصرف خانگی دارند. و گاهی از پشم براق و کمی نرم و کم دوام نیز استفاده می‌شود که قالیهای حاصله کیفیت چندانی ندارند

گره: همچنان که بیشتر اشاره شد گره قالی یزد از نوع فارسی باف بوده و تقریباً ظریف تولید

می‌گردد. با رجشمار پنجاه

طرح های رایج:

در گذشته فرش یزد با طرح و نقش هراتی و چهار خانه بافته می شد اما پس از ورود طرحهای فرش کرمان، تنوع بیشتری یافت و اینک طرحها از اصفهان و کرمان و کاشان اقتباس می گردد تأثیر پذیری قالی یزد از قالیهای کرمان بخصوص از زمانی که از نقشه استفاده می شود بیشتر محسوس است. با همه اینها در قالی یزد، نقش گلهای با تزئینات هندسی و نیز نقش ترنج و طرحهای باغی متداول ترند.

در گذشته فرش یزد با طرح و نقش هراتی و چهار خانه بافته می شد اما پس از ورود طرحهای فرش کرمان، تنوع بیشتری یافت و اینک طرحها از اصفهان و کرمان و کاشان اقتباس می گردد تأثیر پذیری قالی یزد از قالیهای کرمان بخصوص از زمانی که از نقشه استفاده می شود بیشتر محسوس است. با همه اینها در قالی یزد، نقش گلهای با تزئینات هندسی و نیز نقش ترنج و طرحهای باغی متداول ترند.

طرح های قالی های واگیره ای یزد:

بیشتر طرح قالی هایی که از دوره قاجار و پس از آن در یزد رواج فراوان یافت ، واگیره ای بودند. به دلیل آنکه هم هزینه طرح یا نقشه و بافت برای سفارش دهنده کمتر می شد و هم ، بافندگانی که پیش از این در بافت پارچه (که مستلزم به طرح واگیره ای است) مهارت داشتند ، در بافت قالی های واگیره ای نیز کمتر با مشکل نقشه خوانی روبرو می شدند. «گل و ماهی یا هراتی» ، «سردار جنگی» ، «امیر جنگی» ، «احمد محمدآبادی» ، «تال و خونچه» و «شرق لندن» از مهمترین این طرح ها به شمار می رفت که ویژگی های آنها به شرح زیر مورد بررسی قرار می گیرد :

الف (طرح گل و ماهی (هراتی):

در گذشته قالی با طرح گل و ماهی یا هراتی از رایج ترین قالی ها در بین مردمان یزد به شمار می رفت. طرح هراتی ، طرحی است که از شرق ایران سرچشمه گرفته و به مرور زمان در پهنه ایران پرورده و تکمیل شده است. این طرح ، واگیره ای بوده که بافنده آن را در طول و عرض قالی تکرار می کرد و بر اساس سایز و بزرگی قالی ، تعداد واگیره ها نیز تغییر پیدا می کرد. در بافت این طرح در یزد ، از لچک و ترنج میانی خبری نبوده و معمولاً " بدون لوزی بافته می شده که از این جهت به قالی های بافته شده در خراسان نزدیک است.

اساس طرح هراتی و گونه ای از ماهی در هم عبارت است از دو نقش ماهی و گل گردی (معمولاً هشت پر) در میان آن. بدیهی است در دوره اسلامی ماهی ها به برگ شباهت یافته اند ، زیرا در دوره اسلامی بر روی قالی و امثال آن نقش واقعی را از بین برده اند تا مبدا در نماز ، سجده به آن نقش یا موجود جلوه کند مخصوصاً " اهل تسنن بر روی قالی ای که نقش واقعی انسان و حیوان داشته باشند نماز نمی گزارند.

«سیسیل ادواردز» این طرح و سردار جنگی را از طرح های غالب یزد نام می برد که اکنون نمونه باقی مانده این قالی ها ، بافت تولیدی نیکوکار است و در مساجد تاریخی یزد مانند "مسجد نظر کرده" و "مسجد غریب" نگهداری می شود.

این طرح در یزد بیشتر با عنوان «گل و ماهی» به دلیل بزرگی گل نسبت به ماهی، و کمتر با عنوان «بندماهی» و «هراتی» کاربرد دارد. این قالی را با رج شمار ۳۰ و معمولاً با هفت یا هشت رنگ می بافتند. این طرح بیشتر در زمینه و حاشیه سرمه ای اجرا شده و در مسجد و تکایا پهن می شد. شاید استفاده از این رنگ به این خاطر باشد که در محل های مذهبی رنگ سنگینی است.

در برخی از قالی ها بافنده تلاشی برای پنهان کردن نقش ماهی نداشته و حتی با نشان دادن آن به رنگ قرمز و ایجاد تالو با رنگ سفید در فلس های آن ، به نقش ماهی تأکید ورزیده است. در میان دو ماهی گلی با ۱۶ پر وجود دارد که این ویژگی در نمونه های دیگر موجود در یزد دیده نشد.

در آیین مهرپرستی ، مهر یا میترا به معنای عهد ، پیمان ، محبت و خورشید است و هفتمین ماه سال و روز شانزدهم هر ماه شمسی نیز به نام مهر نام گذاری شده است. به عبارت دیگر مهر واسطه بین آفریدگار و آفریدگان است. با توجه به پیشینه تاریخی و مذهبی یزد و حضور آیین مهرپرستی ، پیش از رواج دین زرتشتی در این دیار ، عدد ۱۶ و کاربرد آن بصورت گل ۱۶ پر در قالی گل و ماهی می تواند اعتقاد مهری یزدیان را تأیید کند. از این دست نقوش می توان به ترنج گردان کاشیکاری سقف گنبد خانه مسجد جامع کبیر یزد اشاره کرد.

نقش ماهی و گل هشت پر از مهمترین و پرکاربردترین نقوش به کار رفته در هنرهای بومی یزد به ویژه هنر سفالگری ، زیلوبافی و النگوسازی به شمار می روند. به نظر سیسیل ادواردز ثابت بودن رنگ سرمه ای برای زمینه این قالی، نشانی از آب برای حیات ماهیان است. کمبود آب ، باران خواهی و تأکید بر تکرار آن به واسطه واگیره ای بودن طرح و در نهایت حضور این قالی زیر پای نمازگزاران و یاد این نیاز هنگام نماز ، دلیلی بر محبوبیت و رواج این طرح است.

ب) طرح سردار جنگی:

واگیره طرح قالی سردار جنگی نیز در طول و عرض قالی تکرار می شد ، که از نمونه اولیه آن (از لحاظ طرح و نقشه) می توان به دو منبع اشاره کرد :

• آنچه در سایت قالی ایران به آن اشاره شده و تاریخ بافت آن را ۱۸۶۰ میلادی (۱۵۲ سال پیش ، اوایل دوره قاجار) ذکر می کند.

• تصویری از قالی های قدیمی بافته شده در یزد با عنوان سردار جنگی که در « تولیدی فرش دستباف نصیریانی » ، حدود ۳۰ سال پیش احیا شده اند.

در این طرح ها ، ترنج میانی با لبه حاشیه عرضی قالی مماس شده است. حاشیه پهن آن با گل های بزرگ شاه عباسی (لوتوس) از نشانه های اصیل بودن این طرح به شمار می رود. نام این

طرح ، با « سردار نصیرخان بختیاری» ملقب به سردار جنگ که در سال ۱۹۰۸ میلادی (اواخر دوره قاجار و اوایل دوره پهلوی) به یزد وارد شد در ارتباط است. وی پس از ورود ، ولایتی را منعقد نمود و اولین فرمانداری بود که در یزد پرچم مشروطیت را برافراخت. از دیگر اقدامات اساسی سردار جنگ ، بازگرداندن امنیت به راه های منتهی به یزد بود.

طبق تحقیقات ، دو گمانه زنی در رابطه با نام این قالی وجود دارد :

۱. سردار جنگ ، خود سفارش دهنده بافت این قالی در یزد بوده است.
۲. این قالی توسط مردم یزد به عنوان تشکر به سردار هدیه شده و به مرور زمان به نام سردار جنگ مزین شده است.

ج) طرح امیر جنگی:

طرح امیر جنگی متشکل است از واگیره ای که در طول و عرض قالی تکرار می شود. این طرح دارای قاب هایی با رنگ یکسان و یکنواخت است که به واسطه بندهایی به هم متصل شده اند. ساختار کلی طرح و نقشه آن از قالی سردار جنگی اقتباس شده و طبق تحقیقات میدانی ، مشهور است که این طرح توسط یکی از زیردستان سردار نصیر بختیاری به بافندگان یزدی، سفارش داده شده تا به سردار جنگ هدیه داده شود. از همین رو ، در طرح و رنگ از تنوع کمتری برخوردار است. قالی امیرجنگی با زمینه های لاکه ، مسی و سرمه ای و در سایزهای متفاوت و متنوعی بافته می شده است. امروزه تغییرات زیادی در طرح این قالی رخ داده است بطوری که در نگاه اول شناخت آن به سختی امکان پذیر است و رنگ های آن ملایم و باب سلیقه مشتری امروز انتخاب می شود.

د) طرح احمد محمدآبادی:

این طرح که در زبان محلی یزد به " احمد مندبایی یا احمد مندوایی" نیز شهرت دارد مانند دیگر طرح های رایج در یزد ، واگیره ای است که واگیره آن ۱۶ بار در کل قالی تکرار می شود. نام این طرح ، از طراح و تولید کننده آن یعنی " احمد حسینی محمدآبادی " گرفته شده است. او در روستای محمدآباد یزد در خانواده ای هنرمند چشم به جهان گشود. وی در زمینه هنر ید طولایی داشته و در حیطه های مختلفی از جمله جوراب بافی ، نقاشی با ناخن ، خطاطی و بویژه در طراحی قالی مهارت زیادی داشت. کارگاه قالیبافی او در روستای محمدآباد بوده و به بافت قالی های بزرگ پارچه بخصوص قالی احمد محمدآبادی مبادرت می ورزیده است. این قالی معمولاً در هفت رنگ ، لاجوردی یا سرمه ای ، لاکه ، کرم یا سفید قهوه ای ، دارچینی و فیروزه ای بافته شده است. فیروزه ای از رنگ های مهم قدیمی بوده که بعدها منسوخ شد. این قالی معمولاً در ابعاد ۳*۴ و ۲/۵*۳/۵ بافته می شده است. فرم و ساختار اصلی نقوش و هم نشینی طرح، در تمام دوره ها حفظ شده و

بیشترین تغییرات در رنگ آن اتفاق افتاده است. در قدیم از سرمه ای تند و فیروزه ای در متن استفاده می کردند و امروزه کرم آن محبوبیت بیشتری دارد. از بارزترین نقوش این طرح ، شمس هشت پر

است که تعداد آن در متن (با در نظر گرفتن شمشه های نیمه و یک چهارم) نیز به هشت عدد می رسد. با صرف نظر از جایگاه آن در نمادهای یزد مانند خورشید در هنرهای بومی یزد نیز اعم از تزیینات وابسته به معماری ، نقوش تزیینی سفال ، سوزن دوزی روی مخمل و ... کاربرد فراوانی داشته است.

ه) طرح تال و خونچه:

این قالی با طرح واگیره ای ، متشکل از نقوش اصلی تال و خونچه است که در طول و عرض قالی تکرار می شود. بااحتمال زیاد این طرح از منطقه بختیاری به یزد آمده ، زیرا دو روستا به نام های " طالخونچه" و " علی آباد " در منطقه شهرکرد ، قالی های زیبایی متشکل از لوزی هایی کنگره ای که اطراف آن را گل های ریزی پر کرده اند ، می بافتند. این طرح در منطقه بختیاری با گره ترکی (مقارن) و یک پود بافته می شده است اما در یزد با گره فارسی (نامقارن) و دو پود رواج داشته است. یزدی ها از قدیم تا به امروز در مراسم ختم و روضه خوانی ، از سینی های فلزی کوچکی به عنوان سینی چای یک نفره ، برای پذیرایی از میهمانان استفاده می کنند که به « تال » شهرت دارد. در یک طرف سینی ، استکان چای و در طرف دیگر قند ، خرما و یا کیک قرار می گرفت. این قالی را بیشتر برای صادرات و یا جهیزیه نوعروسان می بافتند. کاربرد دو نقش تال (نمادی از غم) و خونچه (نمادی از شادی) در کنار هم ، در یک قالی، می تواند با کاربرد آن در جهیزیه مرتبط باشد. ارتباطی چون پذیرفتن استمرار شادی و غم های زندگی در کنار یکدیگر ، که در قالب واگیره ای بودن قالی ، بیان می شود. این قالی بیشتر

در سائز شش متری (۲*۳) و به ندرت سائز نه متری (۲/۵*۳/۵) آن بافته شده است. در قدیم زمینه های لاکه و سرمه ای و امروزه کرم آن محبوبیت دارد. معمولاً در هفت رنگ بافته می شده که بعدها با نه رنگ بافته می شده و امروزه به تعداد ۱۰ ، ۱۲ ، ۱۷ و حتی ۱۸ رنگ هم افزایش یافته است.

و) طرح شرق لندن:

طرح شرق لندن طرحی واگیره ای است که ۱۶ بار در طول و عرض قالی تکرار شده است. از جهت تعداد تکرار واگیره ها ،

نقش ترنج هشت پر و تعداد هشت عددی کامل آن در زمینه به قالی احمد محمدآبادی و از جهت نوع بندها، یادآور کمان های به کار گرفته شده در طرح سردار جنگی است. قالی شرق لندن در سائزهای متنوعی از ۱*۱/۵ تا ۲/۵*۳/۵ و به سفارش شرکت شرق لندن در مناطقی از استان یزد مانند مهریز ، منطقه محمدآباد و روستای منشاد در سه رنگ زمینه لاکه ، کرم و سرمه ای بافته می شد. خامه های دستریسی که تولید آن در روستای سانچ از توابع شهرستان تفت در یزد صورت می گرفت ، در شهرستان یزد نیز رنگرزی می شد. نظارت بر انجام این مراحل در یزد ، بر عهده "

اسفندیار یزدان پرستان " بود. در نهایت این قالی ها از یزد به اصفهان فرستاده می شد تا در آنجا شسته و آماده شده و به شرکتی به نام " شرق لندن " در لندن انگلستان فرستاده شود.

برخی دیگر از نقوش قالی یزد عبارتند از:

هراتی، گل ماهی، کرمانی، سردار جنگل، بندی، شکارگاه و جوشقانی استفاده می کردند ولی امروزه بیشتر به طرح فرش های کاشان اکتفا می شود. درکارگاههای خانوادگی معمولاً يك دار قالیبافی نصب می شود که اکثراً محل سکونت بافندگان نیز می باشد، اما در کارگاههای بزرگ که تعداد آنها بسیار کم است، تعداد دارها متفاوت است.

رنگ بندی:

قالی یزد عموماً از رنگ بندی تیره تری برخوردار است با این حال طیف رنگهای تیره فام در اکثر موارد از هارمونی بسیار جذابی برخوردار شده اند. رنگهای زمینه در قالی یزد عبارتند از آبی و قرمز مایل به بنفش. از سفید، آبی روشن و صورتی (رنگهای روشن فام) جهت ایجاد کنتراست بهره گرفته شده است. آن دسته از قالیهای تولید شده در یزد که متأثر از قالیهای کرمانی هستند عموماً از طریق چیرگی رنگ قرمز حاصل از قرمز دانه، رنگ آبی روشن یا تیره و همچنین رگه های آبی رنگ که در پشت قالی قابل رویت هستند قابل تشخیص اند. در برخی موارد تنوع رنگی فرش یزد به ۳۰ رنگ میرسد.

سیر تحول قالیبافی و ساختار فنی آن در استان یزد:

قالیبافی پس از افول نساجی دستی ، از مهمترین مشاغل مردم استان یزد بشمار می رفت. بر خلاف اهمیت و جایگاه آن در زندگی مردم یزد ، در منابع مکتوب قالی ایران ، از سیر تحول آن کمتر سخن به میان آمده و به طور کلی پیشینه ای بسیار مختصر و بدون بیان ویژگی های خاص آن ارائه می دهد.

«سیسیل ادواردز» در کتاب مشهور خود به نام «قالی ایران» بیان می دارد که قالیبافی در یزد دوره صفوی وجود نداشته و آنچه به نقل از «گوویا» طی بازدیدی که در سال ۱۶۰۳ میلادی از یزد داشته و به حضور قالی بسیار زیبا و گرانبهائی در این دوره اشاره دارد ، معتقد است که منظور گوویا از یزد ، کرمان بوده است.

آقای حشمتی رضوی در کتاب خود ، یزد را به عنوان یکی از مراکز عمده هنر قالیبافی در دوره افشاریه و زندیه اشاره و معرفی می کنند لیکن منبع دیگری مبنی بر تأیید این فرضیه در دسترس نبود. به همین سبب امیدواریم در پژوهش ها و بررسی های بعدی قالی دستباف یزد به اطلاعات بیشتر در رابطه با سابقه قالیبافی در این دوران دست یابیم.

در سال ۱۸۰۱ میلادی (اوایل حکومت قاجاریه) در یک گزارش سری درباره تولیدات ، صادرات و واردات ایران که توسط «سرجان ملکم» به رئیس هیئت مدیره کمپانی هند شرقی انجام گرفته ، یزد ، کاشان و ... به عنوان مراکز بافت قالی ذکر شده اند. با استناد به بیشتر منابع ، رواج قالیبافی در یزد مقارن با افول نساجی دستی است ؛ چنانچه بازار خوب پارچه های پنبه ای انگلیسی ، موجب شده که صنایع محلی از میان برود ! قزوین ، کاشان ، یزد ، کرمان و حتی شیراز به خاطر صنایع شان ، تجارتشان و پارچه های ابریشمیشان شهرت زیاد داشتند و امروز (ایران در سال ۱۸۳۹ - ۱۸۴۰ میلادی) دوران زوال کامل را می گذرانند. فقر فوق العاده کشور و سادگی لباس های جدید ، موجب شده است که صنایع قدیمی از میان برود. بر همین اساس "شعرباقان یزدی نیز برای گذران زندگی ، به قالیبافی روی آوردند و افرادی را از مناطق دیگر مانند کرمان برای آموزش قالیبافی به یزد آوردند. اگرچه قالیبافی در دوره افول نساجی دستی رونقی خاص پیدا می کند ، اما این دلیلی بر آغاز قالیبافی در یزد نیست بلکه اوج اعتلا و همه گیر شدن آن است و این ، آغاز قالیبافی در یزد را پیچیده می سازد.

سیسیل ادواردز معتقد است که : "قبل از ورود کرمانی ها به یزد و گسترش طرح قالی کرمان در آن ، قالیبافی در یزد کم و بیش رواج داشته و اغلب قالی هایی که بافته می شد ، یکی از دو طرح هراتی و سردار جنگی (هر دو واگیره ای بودند) را داشت. بر خلاف قالیبافی کرمان «جفتی بافی» در یزد جایی نداشت (که این بازگوکننده دانش بافت صحیح قالی در میان یزدی هاست). توسعه سریع این صنعت ، موجب از بین رفتن ویژگی های مشخص قالی یزد شد. قالی یزد ، نوع جالب توجهی را تشکیل می داد و ارزش نگهداری داشت ولی میزان تقاضا از تهران برای قالیبافی کرمان به قدری بود که بازرگانان یزدی چندین نفر طراح و قالیباف را برای بافتن قالی از کرمان به یزد بردند بطوری که در اندک مدتی قالی مخصوص یزد از بین رفت".

ساختار فنی قالیبافی در استان یزد مانند سایر مناطق فارسی باف است که از مهم ترین ویژگی های ساختار آن می توان به موارد ذیل اشاره کرد :

• دار متداول در استان ، دار عمودی گردان است بجز شهرستان ابرکوه که در گذشته ، قالیبافان از دار افقی بهره می برده اند. چله کشی نیز به روش فارسی صورت می گیرد و از اجزای اصلی دار ، «سردار یا نوردبالا» ، «هاف» ، «زیردار یا نوردپایین» و «گرت یا کجو» است. به علاوه از «پهنا ، میتز یا متیت» نیز برای ثابت نگهداشتن عرض قالی بافته شده استفاده می شود.

• ابزار بافت قالی در یزد شامل «کلوزار یا دفتین» ، «پاکی یا کاردک» ، «برپاکی یا کارد» و «قیچی» است.

• شیرازه پیچی به روش متصل موازی بوده و هم زمان با بافت انجام می گیرد. گره متداول ، گره فارسی یا نامتقارن بوده و استفاده از دو پود (ضخیم و نازک) به رنگ آبی رایج است. البته در گذشته سه پود و به رنگ قرمز نیز رایج بوده است. جنس تارها از پنبه و پودها از پنبه یا پشم بوده است.

• رج شمار در استان یزد از ۵۰ تجاوز نمی کند. البته امروزه در موارد خاص و برای بافت قالی های تزئینی از رج شمارهای بالاتری نیز بهره می گیرند.

کاخ موزه سبز و قالیهای بافت یزد :

کاخ سبز اولین بنای دوره پهلوی است که یکی از ویژگیهای آن فرشهای است که به سبب اتاقها بافته شده است دو نمونه از فرش یزد را در کاخ موزه سبز مشاهده می شود اولین فرش با گره نامتقارن و ابعاد ۶۶ متر که قدمت آن ۹۸ سال می باشد با رجشمار ۵۰ با طرح سردار جنگلی و دارای تار و پود پنبه و پرز پشم و سه پود رنگهای اصلی آن لاکه سیر - آبی - گل بهیو زرد نارنجی فام است این فرش اتاق انتظار کاخ را مفروش کرده است .

فرش دیگری هنر دست هنرمندان یزد در اتاق ناهار خوری خصوصی می باشد که ۹۸ سال قدمت دارد و نقش آن گل و ماهی یا هراتی است و ۴۲متر مربع است دارای تار و پود پنبه و دو پود و پرز پشم سبک آن کلاسیک و رنگهای اصلی آن سرمه ای - لاکه - عنابی - صورتی و آبی است .

اتاق انتظار کاخ موزه سبز

منابع :

- ۱- ادواردز، سیسیل ۱۳۸۱، قالی ایران، ترجمه مهین دخت صبا، تهران، انجمن دوستداران کتاب بیبا.
- ۲- آقاجانی کشتلی، جواد ۱۳۸۸، (مطالعه رنگ در فرش ایران با تاکید بر منطقه اصفهان در سده معاصر، پایان نامه) کارشناسی ارشد پژوهش هنر، دانشکده هنر، دانشگاه شاهد.
- ۳- آیتاللهی، سید مهدی ۱۳۷۲، (نقش و رنگ در دستبافته های سنتی یزد،) پایان نامه کارشناسی نقاشی، دانشکده
- ۴- عوامل مؤثر بر کاربرد رنگ در فرش یزد دوفصلنامه، دانشکده هنر شوشتر؛ دانشگاه شهید چمران اهواز شماره چهارم پاییز و زمستان ۹۲
- ۵- ژوله، تورج ۱۳۸۱، پژوهشی در فرش ایران، تهران، یساولی.